

והאמצע זו ירושלים -

על פי שירת אורי צבי גרינברג

עליזה גרינברג טור-מלכא

ציור סמלי של ירושלים
מאת הצייר מיכאל אלקים

משורר ירושלים הוא אורי צבי

גרינברג

את שם משפחתו הלועזי לא
רצה להמיר לשם עברי, כי זה שם
אבותיו שנהרגו. אך בבואו לארץ,
הדפיס בשם טור-מלכא¹ אין זה
שמו של מקום בלבד, אלא הוא
סמלה של המלכות העולה לפי
המדרש, בטור-מלכא מסקו את
העצים שמשמנם משחו את
המלכים.

וכבר קודמינו הגדולים קראו
לירושלים "אמצע העולם".
וכך נאמר: "ירושלים היא
אמצעיתו של עולם".

ירושלים היא באמצע
ארץ-ישראל.

ובסימול: "ירושלים של מטה, וציון בית המקדש, כולם ציורים לעניינים
שכליים דקים מאוד".

ירושלים מכוונת למעלה כמו ירושלים של מטה².

הכלל הוא: ארץ-ישראל יושבת באמצעיתו של עולם, וירושלים
באמצעיתה של ארץ ישראל³.

אורי צבי גרינברג, שהקדיש את מכלול שירתו לתביעת הגשמה של
אידיאה מרכזית תכליתית², לאידיאה של גאולת ישראל, הינו משורר
ירושלים. כי גאולת ירושלים בלב גאולת ישראל היא, בכוח ובפועל. כל תהליך
של גאולה חייב לבוא בה.

הכרה זו שאב אצ"ג אל-תוך נפשו עוד מילדות, וככל בעלי הנפש, שאינם
מקבלים דבר מן המוכן, שקעו הדברים ברוחו ובאילוף נפשי של עצמו, שהוא

שונה לחלוטין מקליטה של לימוד ושינון. ובכל ההשפעות אשר רוחו הכבירה
הושפעה מהן, מנפה היה את מה שלא תאם לו, ושואב את מה שהיה טהור
בביטוי. בעיקרו של דבר ביקש את 'הנדאות הגדולה של הישות האמיתית'³.
נדאות הכרחית זו, שהוא מבקש אותה בכל מאודו, נקראת בכתביו, ברוב
מושאייה, בשם האמצע.

איני מדברת על פוליות נושא האמצע בכתבי המשורר, אלא על שלושה
פרקים של פרוחה פיוטית, כנקודת מוצא. רשימות של פיוט אלה, נכתבו בשנות
המלחמה העולמית הראשונה, כשהמשורר לחם בחזית הסרבית.⁴

מרשימות אלה ניתן ללמוד על פיתוח נושא האמצע, עד אשר יגיע
המשורר אל האמצע התיכון, כעבור שנים, בבואו לירושלים. הפרקים הם:
בהרים 1:23; לכאורה מתואר בהן נוף, אך בתוך תאורי הנוף שקועה חזות
פנימית, כי הנפש היא הרואה. והאמצע נזכר בהן פעמים רבות.

ובכן, מהו אמצע זה?

ניכר כי המשורר נתון היה בתחושה של התפשטות הגשמיות, בהיסחפות
הריפה עד-אל האינסוף, ובה בעת זקוק עד מאוד לאחיזה בממשות, כשהוא
חש את קו התהום המאיימת, את הנצח הסוחף, והוא נאחז באמצע כבצורך
ראשון, זוהי דבקות בהוויה.

שהרי אצל אצ"ג אין הרוח נפרדת מן החיים. מושג האמצע אינו מקום,
ולא זמן, אלא מה שכוללם יחדיו, זוהי ההוויה, זוהי עצמות.

ברשימות הליריות של 'בהרים' ניתן ללמוד מה הם העיניינים הצמודים
למושג האמצע, ולפיהן להבין מהו.

א. האמצע הוא באינסוף.

'אראה מרחקים סגורים עלי ביתמותם האילמה. ואני כמו באמצע:
והאמצע ש'באין סוף' הוא כאן, בין ההרים.'⁵

ב. האמצע או התווך אינו קפוא ולא אטום, אלא עמוק ורחוק, בתוך
תנועה. הכל חולף חורם:

'מרחק. איזה אמצע עמוק ורחוק, מאין קשר לעבר ולעתיד. וחיים
חוזרים שבתווך - מזכירים מימי-נהר, שכל הגשרים נתקו ושקעו במ...'⁶

ג. הישארות בעוביו של האמצע וסגירות מייסרת, ועם זאת תשוקה
להמראה. הנפש כבולה בתוך האמצע, והנשמה רוטטת ונשארת בו. גם הנפש
בדרגתה הראשונה, הלא היא הנשמה - אינה יכולה להמריא אל מה שמעבר
לאין-סוף. המשורר מבקש שחרור מוחלט, גבוה. הוא תמיד בעל

כנפי-הכיסופים.

יזנשר מסופף אל המעין, עומד ומרטט בכנפיו, נועץ פניו במים ומרוממם שוב ושוב למול המרחק מתוך תאוזה ורטט כנפיים... ורטט כנפיו לפני עופו - זהו רטט הנפש הכמהה וסגורה בתוך האמצע, והרצצה לבוא אל הגבולים השקטים במעבר לאין-סוף... הנשר פורה, והנשמה רוטטת ונשארת באמצע...⁷

ד. בכחזו של היש, או הנברא, לפעול על האמצע. גם כאן פעילות דו-סתרית: היש מרחיב את האמצע שבאין-הסוף, ומעמיק ביותר את המרחק... והכל עולה ושוקע באמצע.⁸ ניגודים הפועלים זה בתוך זה, אינם משמידים זה את זה, אלא להיפך. הם נושאים תנועה דו-כיוונית, דו-משמעית. מן הבריאה אל האין-סוף, ומן האין-סוף אל הבריאה. בזה ניכר כוחה של השגה עמוקה. ה. ההכרה הדתית העמוקה, שישות האדם היא נחלת הישות האלוהית. עיקר זה שולט בשירתו כל הימים.

אינני יודעת אם אין זה יסוד ההתגלות שבתוך הניצחי והאין-סופי, כפי שמשיג ר' שלמה בן-גבירול, שהרי קיימת זיקה עמוקה בין אצ"ג לרשב"ג. זיקה זו תופסת מקום רב בעיצוב דמותו הרחנית של אצ"ג. וכמה עצבות טמונה במילי אצ"ג, בעת שהוא מדבר על ייחודו האיום הבודד לצד ייחודו של רשב"ג:

והנה עוד מי-שם לשם איקלע והוא יודע שמי ואני
שמו יודע: גבירול - ...

...לשנינו אין מלים, שומעים דקיי לכנו דא לךא
וריא חיות שלמותינו קהנודף גפרית ושושנים..

ואין בשטח הירח טביעת עקבינו בטן דו

אנרי לכתנו שם גבוהים מאנרי כגסת עגנים.⁹

לדעת רשב"ג יש חומר שנחל ישות". כך, שאם נגיה שיש יסוד חמרי במושג האמצע, יהא זה חומר במובן זה.

בפרקי "בהרים" כותב אצ"ג על היוצר בורא הכל. ניכר הכוח הפנימי להציב את האמצע לנוכח האל. יש זיקה מחלטת. תמונת האין-סוף היא באל. ושיוך המים לאמצע.

ברשימות אלה נזכרים: בריכה, באר, מעין, נהר הסאוזה, ודמות אדם המשתקפת במהופך, שהוא מכיר בה את דמותו שלו - -

ההשתקפות החשובה כל-כך בשירתו, היא באמצע:

"אין אפילו אותו הכאב המיוחד, הרך והמתוק, שהיה תוקף את הלב בבין השמשות ומהפך את כל הישות שבאדם לבריכה מלאה ועמוקה, הנוחה להשתפך גלים באפלוליות. - -": "כל הישות שבאדם מתעמקה ועולה כבריכה כזה של דמעות, וכל המורגש והמדומה מתמוג וצולל"... מתלבט הגוף באיזה אמצע מפולש...¹⁰ מרחק. איזה אמצע עמוק ורחוק, מאין קשר לעבר ולעתיד. החיים הזורמים שבתוך - מזכירים מימי נהר... מרחק. והשקיעה היא עתה מעבר להרים הגבוהים. הסאווה שבשפלה ודאי עולה ומתפשטת כמשי רך וכחול לעומת שחקים מוטים ותכלילי שוליים ונותנה להשתקף במימיה.¹¹ (בשיר משנת 1922, כותב המשורר: אין מים בעולם הזה שלא יגאו/לעומת שמים:¹²)

שלמה בן גבירול בדעה כי הנבואה והבבואה הם משלים על הבריאה. להשתקפות אצל אצ"ג משמעות עמוקה, גלויה וחבויה.

אחדות בין הזוהר, או האור - והאמצע. האור הוא דימוי וממשות. - "... בשעה שהכל סביב מתמסר להרהור אחד עמוק, ונתלה כמו באמצע, ברטט וזר הכוכבים."¹³

"... עשן מקטרתי עולה ומתמוג באויר המעורפל, ואולם הגחלולית לחשת ולוהטת בין ספיגה להוצאה. ונדמה שגם היא ניזונה ועולה מן האמצע..."¹⁴

רואים אנו כי באמצע מצויה הארה, נוצר גחל לווהט. (לא ניתן ברשימה קצרה אפילו לגעת באחידות שבין האמצע והנקודה).

מן הצורך להעיר על הזיקה הנכבדה שבין הרב קוק וצ"ל לבין אצ"ג מ"כ. ההארה שבאמצע, לפי אצ"ג, מותאמת למה שכתב הרב קוק: "כל ההוויה כלולה היא בנקודה אחת. נקודה זורחת אחת. נקודת ההוויה."¹⁵

מה שלומדים אנו משלוש הרשימות הקצרות שכתב אצ"ג בבחרותו, הוא: האמצע הוא באין-סוף, האמצע לנוכח האל, בתוך תנועה מן העליונים למטה, ולמטה מן העליונים, הישות היא אמצע, האמצע שכלב הזרימה של המימות, והנגיחה הזוהרת באמצע.

בתוך הכרה זו של המשורר המכיר בנקודת האמצע של האדם היחיד, הוא יגיע להכרה של האמצע, המיוחד לאדם העברי במולדתו - אך ורק בארץ ישראל.

לאחר עלותו לארץ, עוד בשנה הראשונה לבואו, הוא מתחיל להוציא

חוברות של 'סדן'. באלה יתברר לנו מושג האמצע, חדש ושונה מזה שכתב עליו בהיותו בגולה.

מתוך תמורה פנימית יהיה מושג האמצע, מכוון למקום אחד ויחיד בעולם: לירושלים.

והאורלוגין הישראלי באמצע כל הזמנים, מכוון במחוגיו לנקודה האמצעית - לירושלים.¹⁶ לאמצע זה יש שסו וגם כאן, כמו בגולה, קיים קישור מפליא בין האמצע למקור אחד: "הנקודה האמצעית" זורחת מעבר לערפלי.¹⁷ האמצע הוא מיצוי מושגים וכוחות בהווייה. הוא ההווה העמוק.

אילולא חוששת אני הייתי אומרת שהיהודים תרמו לעולם את ההווה העמוק. בלועזית יהיה משמעו של ההווה - נוכחות, קיום. בעברית הווייה והווה בני שורש אחד. בשורש זה מתכנסים היהווה ויהייה. סבורה אני, כי האמצע של אצ"ג הינו פן של ההווה העמוק.

והאורלוגין הישראלי באמצע כל הזמנים מכוון במחוגיו לנקודה האמצעית לירושלים: משיך בן-דוד אייכה? - זעקת כל הדורות. וכשהייתי ילד ראיתי תמיד בכל ערב כעין אצבע ורודה נטויה על השמים; ואמרתי לי: אצבע אלהים היא, המרמזת לכל היהודים: הנה, שם היא, ירושלים - ¹⁸. כי כבר מילדות הייתה רוחו של המשורר מכוונת לירושלים. אולם מה שכתב לפני בואו לארץ, לא דומה למה שכתב בבואו לארץ ישראל. בארץ מציין האמצע את הגאולה: "תבוא הגאולה באמצע הלילה".¹⁹ וגם בזאת ניכרת הקרבה לרב קוק: "... הגלגל סובב רק לנקודה אחת. בגאולה העתידה"²⁰

בשיר ששמו הוא "ירושלים תמיד" שלא נדפס עד כה, כותב אצ"ג:

"עוד את כאל תמיד ראשית הווה ואמצע לבלתי אחרית".²¹

העיר ירושלים היא ראשית, היא הווה, היא אמצע, ואין לה אחרית. היא האמצע הנובע תמיד מן הראשית, המתכוון כלפי האין-סוף. לאמצע תכונה של נצחיות, אין לו אחרית. ואפשר שנתכוון לאמר שהיא ראשית-הווה, כלומר יש סמיכות בין ראשית להווה.

בכן: לאמצע בירושלים ישנן מידות שלא מצינו כמותן לאמצע שבגולה. אבל המעבר מן האמצע שבגולה אל האמצע הירושלמי, כרוך בתודעה רבת-יגון:

חורבן ירושלים לנוכח עיגול השלמות.

הערות

12. דמוזימים מנגנים, העובר, וישה, 1922.	1. ניהן גם לקישור עם השם שלמה מולכו או מלכו
13. בהרים 3	2. כלפי תשעים ותשעה, ל'.
14. בהרים 2	3. קוק, אורות הקדש א', ר"ח הרב
15. אורות הקדש ב', שצ"א	4. עיתון המצפה, קרקוב/פולין, 1918
16. סדן, ירח האבל, אב תרפ"ה, א'.	5. בתרים 1.
17. שם	6. שם
18. סדן, ירח האבל, אב, תרפ"ה, א'.	7. שם
19. כלב-בית, כל כתבי כרך ב', 94.	8. בהרים 3
20. אורות הקדש א', שצ"א.	9. לסעיף סלע עיתם, ה' הארץ, 6.9.64
21. נכתב א' אלול תשכ"ו.	10. בתרים 2
	11. בתרים 1